

Nadnaravne kazni kršitve prepovedi predenja

Mirjam Mencej

The paper discusses the mythical beings that punish spinsters who violate spinning taboos in the course of the year, and especially the chronological contexts when, according to traditional European beliefs spinning is prohibited, and within which these beings appear.

Keywords: spinning, Pehtra, supernatural beings, Midwinter deities, Europe.

V evropskem tradicijskem verovanju poznamo vrsto oseb oziroma bajnih bitij, praviloma ženskega spola, ki nadzorujejo predenje. Mnoge povedke pripovedujejo o prihodu teh bitij, o njihovem kaznovanju predic, ki so prekršile tabu predenja v času, ko je predenje prepovedano, ki predenja niso pravočasno končale, ki so lene itd. Ta bitja so tudi drugače povezana s predenjem: pogosto jih opisujejo s prejo, predilskim orodjem v rokah, med predenjem ipd. V tem članku bom predstavila bajna bitja v evropskem izročilu, ki nadzorujejo predenje oz. upoštevanje prepovedi predenja, kazni, ki jih uporabljajo za zagotavljanje prepovedi predenja, predvsem pa se bom osredotočila na časovni kontekst njihovega pojavljanja in značilnosti časovnih obdobij, v katerih po verovanjih prihajajo nadzorovat predice.

V Sloveniji, Avstriji in Nemčiji tako najdemo v vlogi t.i. »Spinnstubeffrau« zlasti Pehtro, Perhto, Pehtro babo, Pehtarno, Pirto, Pehto, Percht, Berchto, v Nemčiji imenovano tudi Frau Holle ali Holda, Stampe, Stempe, Stempa, v Švici Frau Saelde ipd. Niko Kuret poudarja njeno istovetnost tudi z bitji, ki jih sicer poznamo pod drugimi imeni, npr. Kvatrnico, Zlato babo, Torko oz. Torkljo itd. Podobno osebo Italijani poznajo pod imenom Befana, Francozi kot Tante Airie, podobna bitja pa najdemo tudi v osrednji Aziji od Irana čez Tadžikistan do porečja spodnjega toka rek Sir-Darja in Amu-Darja itd. (Kuret 1997; 1989/II: 458). Pojavljajo se tudi nekatera druga bitja, ki bi jih po funkciji lahko enačili s temi, kot so npr. francoska Heckelgaucklere, švicarska Sträggele, Chrungele, nemška Herke itd.

Slovenski raziskovalec Peter Hicinger je že leta 1858 pisal o Zlati babi, ki po izročilu divja v nočeh *okoli novega leta* z divjim lovom pod nebom. Davorin Terstenjak je leta 1859 pisal o tem, da Vehtro (Pehtro) babo poznajo od Tržiča prek kamniških planin do Pohorja, da velja za kraljico »belih žen« in jo imenujejo tudi Zlata baba (Kropej 2008: 111–2). Rada prede, pozimi pa naj bi delala »babjo kašo« (babje pšeno – posebna oblika dežja). Tistega, ki se do nje grdo vede, naj bi oslepila ali pa mu zasadila sekiro v pleča, čez leto dni pa mu vrnila vid ali izdrila sekiro; tistemu, ki ne spoštuje posta, naj bi razparala trebuh (po Kuret 1989/II: 457). V mraku naj bi hodila po gorskih grebenih in

v rokah držala zlato ročko¹ ali pa vehtro (Kuret 1989/II: 457; Kelemina 1997: 93, št. 57). Žensko, ki v Koroški Beli prede na *kvatrni petek pred božičem*, umori, če do polnoči ne sprede dvanajst svitkov, ki ji jih vrže skozi okno (Schmidt 1889: 418; po Rumpf 1976: 216), ni pa zapisov, da bi nadzorovala prepoved predenja tudi v dvanajsternih nočeh oz. vsaj na svoj dan 5. januarja, čeprav se ponekod v Sloveniji na ta dan izvajajo (ali pa so se do nedavnega izvajale) šege jaganja Pehltre ali Pehtrinih obhodov (prim. Kuret 1989/II: 460–8).

V Nemčiji se pojavlja Berchta ali Bertha v podobi divje ženske, ki vzame preslico predici, ki do *zadnjega dne v letu* še ni popredla vsega lanu (Saintyves 1987: 89). V gorah okoli Chiemsee dekletu, ki ne sprede vsega do *predvečera novega leta*, Berchta razreže trebuh in ga napolni z navijalkami (Rumpf 1976: 215). Na Tirolskem Percht nadzoruje kolovrate v dvanajsternih dneh, zlasti na svoj dan, 5. januarja – predicam, ki niso končale dela do božiča, uniči preslice. V Tiersu na južnem Tirolskem morajo dekleta vse popresti pred *dvanajsterimi nočmi*, sicer bi Berchta razpredla ostanek. Frauberta na južnem Tirolskem skuha in prevre perice, ki predejo v *dvanajsternih nočeh* (Rumpf 1976: 215), v Orlagauu v nočeh *pred sv. Tremi kralji* preverja predilske sobe – če najde ženske, ki predejo, jim naloži ogromno preje, ki jo morajo spresti v zelo kratkem času. Če tega ne bi uspele, bi lan s preslic zmešala in umazala (Rumpf 1976: 216). V Saalfeldu pravijo, da Bergda zamaže preslico, če je dekle ne izprazni do *zadnjega dne v letu* (Grimm 1888/4: 1797, št. 512). V Hörselbergu dobi dekle na božič, ko naj bi gospa Holle začela svoje obhode, na preslico veliko prediva, kajti »za vsako nit obljublja dobro leto«, a vse mora biti spredeno do praznika *svetih treh kraljev* (6. december), sicer ob vrnitvi obljubi »slabo leto za vsako nit« (Motz 1984: 154). Po verovanju na območju Ostfranken, v Donndorfu in Bad Stebnu Berta umaže preslice lenim predicam, ki niso vsega spredle do 6. decembra (Rumpf 1976: 219). V Frankonii Frau Holle s svojimi izločki umaže lan brezbrizne predice, preslice pa morajo biti prazne do *božičnega večera*. Perchta lahko odloči, da bo imela tista, ki ne izpolni naloge, vse naslednje leto smolo pri predenju, lahko tudi razpara trebuh takšne predice in ga napolni z odpadki in umazanijo. Kazen je pogosto usmerjena na tiste, ki so vrteli vreteno ob prepovedanem času (Motz 1984: 154, 164, op. 52).

V Sloveniji poznamo tudi *Torko* (*Torkljo*, tudi *Tvorka*, *Štorka*, *Turklja*, *Torek* itd. – prim. Kropelj 2008: 331), ki je po mnenju Nika Kureta istovetna s Pehtro. Torka je »varuhinja slovenske preje«, s prihodom krščanstva je začela bdeti tudi nad posvečevanjem kvater (Kuret 1997: 73). Največkrat prepoveduje predenje (ponekod tudi peko, teritev in pranje) na *torek* – od tod nekateri izvajajo njeno ime². Torklja po verovanjih s Pohorja prihaja ob torkih po enajsti uri ponoči, če ljudje tedaj predejo, pečejo, ali delajo karkoli, česar ne bi smeli. V takšnem primeru jih ubije, ogloda do kosti ali raztrga. »Če so po enajsti uri še trli ali pa predli, je prišla skozi zaprta vrata bojde velika ženska, strašno močna, pa so morali kar nehat; če ne, je vse pometala. Pa če si predel, nisi več vstal!«, pripoveduje zgodba s Pohorja (Gričnik 1995: 260). V Kamni Gorici in okoli Železnikov so grozili s »Torkljo«, ki mori ženske, če ob torkih peko ali perejo. Na kolovratu ni smela

¹ V tujih prevodih se na tem mestu nepravilno pojavlja zlato vreteno (»a golden spindle in her hand« - prim. Schmidt 1889: 414; po Rumpf 1976: 218) - ročka sicer pomeni vedro.

² France Bezljaj sicer trdi, da gre samo za ljudsko etimologijo. Po njegovem naj bi beseda prišla iz Indije: Staro indijsko božanstvo preje Tarku ima sledove tudi v germanščini (...) ter je lahko po neki neznani poti prišlo tudi k Slovencem, čeprav indijskemu *tarku* – »kolovrat« glasoslovno ustreza »trak« (Bezljaj 1951: 351).

nobena predica pustiti vrvico čez noč, sicer je prišla Torka in vso noč predla, a nič napredla; hlapca, ki jo je nekoč opazoval, je baje raztrgala. Na Notranjskem je veljalo pravilo, da se ob torkih ne sme presti; žensko, ki bi se bila pregrešila zoper to pravilo, bi Torka skuhala (Kuret 1989/II: 459-60). Po verovanju iz Martinjega Vrha je Torka pošast, ki stanuje na diljah (pod streho) za dimnikom ali za pečico in napada in mori ženske, ki ob torkih predejo, robijo ali kuhajo perilo. Zgodba pripoveduje o dekletu, ki ne uboga in gre na dilje po kodeljo, da bi jo predla. Od tam se sliši: Glodam, glodam!, zjutraj pa najde njena sestra le njene na kup zložene oglodane kosti (Kelemina 1997: 219, št. 199, I.). Ženski, ki pozabi na prepoved, da se v torek ne sme presti, sosedi svetujejo, kako naj se znebi Torke – vzklikne naj, da vse gore gorijo in njeni otroci tudi. Torklja ji odgovori, da je lahko srečna, da je tako zakričala, ker bi jo sicer s štrenami vred skuhala v kotlu (Zemon pri Ilirski Bistrici – Kelemina 1997: 219, št. 200).

Ponekod hodi Torka tudi na *petek, soboto*. V ormoški okolici na Štajerskem je »Torklja« ženski, ki je v soboto predolgo v noč predla, zlizala meso s kosti. Torklja zliže vse meso tudi s kosti tašče, ki sama prede in sili tudi snaho presti v soboto zvečer, tako da ostanejo od nje le še kosti (Kelemina 1997: 219, št. 199).

Prepoveduje pa tudi prejo na *kvatrnih četrtek* ali *kvatrne večere* nasploh. Tako v okolici Kamnika pravijo, da se na kvatrnih četrtek ne sme presti, sicer pride Torka (Cevc 1999: 93). Na Gorenjskem pravijo, da pride ponoči Torka prest, če pusti predica na kvatrnih četrtek vrvico na kolovratu; včasih pravijo, da v podobi pasje noge goni kolovrat, da pregazi vse predivo. Več zgodb govori o tem, kaj se zgodi, če se prepovedi ne držijo: ko odbije ura enajst, začne kolovrat ropotati, hlapca pa zagledata Torko, veliko žensko, ki začne presti za kolovratom – ko ju opazi, oba raztrga. Druga pripoved govori o predicah v okolici Komende, ki na kvatrnih večer nalašč pustijo vrvico na kolesu in vretenu, ker ne verjamejo v Torko. Ta začne takoj presti, dokler je ne preženejo sosede z blagoslovljeno vodo, a predivo in preja so uničeni (Kelemina 1997: 216–8, št. 198).

Ker so Torka in druge personifikacije dni, ki so kaznovale kršitve prepovedi preje (Kropej 2008a: 182–183), najpogosteje hodile naokoli v času kvatrnih dni, je v ljudskem izročilu tudi kvatrnih dan posebljen. Na Slovenskem ga poseblja Kvatrnica, Kvatrna ali Kvatarnca (Kuret 1997: 73), v moški podobi pa Kvatrnik ali Kvatrnjek (Kropej 2008: 116). Pod tem imenom kaznuje ženske, ki predejo v *kvatrnih tednih*, zlasti na *kvatrnih petek in soboto* tako, da jim obgloda meso s kosti ali pa jih obari skupaj s povesmom. Na kvatrnih soboto ne predejo, ker bi »sicer prišla Kvatarnca« (Dolenc 1977: 182). V Rožaku Kvatrna baba posebej pazi, da se delo na kvatre, zlasti velja to za zimske kvatre, pravočasno neha. Zgodba o kmetici, ki je hotela na kvatrnih petek pred božičem spariti večjo količino preje, govori o tem, da se naenkrat pojavi tujka, ki se ji ponudi v pomoč. Ko gre kmetica po žetnar k sosedi, jo ta opozori, da je to gotovo Kvatrnica. Kmetica ostane pri sosedi, okoli polnoči pa Kvatrnica potrka in pove kmetici, da bi, če bi se vrnila domov, obarila njeno povесо in še njo povrh (Kelemina 1997: 95, št. 60). Podobna predstava o krutih kaznih Kvatrnice se kaže v naslednji pripovedi, ki smo jo s študenti zapisali leta 2000 v Gorjanah na Kozjanskem:

Pa tud Kvatrc je blo velik k so po kvatrnih sobotah in nedelah... so pr en hiš ženske prele na kvatrnih soboto, pa jih je gospodinja postregla, na dilah so imel tist meso pa take stvari in je hotla narezat. Pa ženske dol ni blo in so se čudl, kaj je to. Sosede jo vprašajo kje pa si, pa prav: »Glodam, glodam«. Čudn se jim je zdel. Pa je bil šestkrat isti odgovor na

to. Pol so pa kr naenkrat padle same kosti dol. To je bila kazen, ker so delale na kvatarno soboto. (inf. 35³; posnele Matena Bassin, Anja Kušar, Nina Rolc)

V spodnji Nemčiji (od Chamavna do Ostfalna) je bila za nadzor predilnih sob odgovorna *Herke* (Timm 2003: 194). Med bajna bitja, povezana z nadzorom predenja, sodi tudi švicarska (znana v kantonih Zürich in Solothurn) *Chlungere* (*Chlungeli*, *Chlungeri*, *Chlungere*, *Chunkle*), katere ime se pogosto povezuje z glagolom *spinnen* (nemško: »presti«). Opisujejo jo kot osebo z grbo na prsih in hrbtu, jastrebovskim nosom in dolgimi nohti, ki se v *zadnjih nočeh starega leta* seli, kaznuje lene predice, se kot mora usede ljudem na prsi med spanjem in jih davi ali biča. Podobna grozljiva prikazen za lene predice je tudi Chaussevieille (Hoffmann-Kreyer 1940: 80). V Alpes Vaudoises krožijo pripovedi o Tschausse-villha, ki velja za staro čarovnico, ki zlasti v *zadnjih dneh leta* na vse mogoče načine nagaja ljudem. V Pays d'Enhaut posebej opozarjajo predice, ki zvečer predejo na kolovratih, da morajo končati delo do *božičnega večera*, sicer bo Tsaôthavidhe prihajala med letom mešat prejo tako, da je ne bi bilo več mogoče razpresti (Saintyves 1987: 89). V Kantonu Zürich poznajo na »Chrungeli -Nacht« (noč 23. ali 30. decembra) tudi šego: vaška mladež vdre maskirana v hiše, si da postreči ter uganja norčije s predicami, se obmeta s sajastimi vreteni, predicam zmeša prejo – podobno kot pripovedujejo o Chrungeli povedke (Hoffmann-Kreyer 1940: 80).

Na obeh straneh meje med Francijo in francosko Švico poznajo *Tante Airie* (Hoffmann-Kreyer 1940: 80; van Gennepe 1999: 2429–33; Timm 2003: 98). Raziskovalci jo pogosto povezujejo z italijansko Befane (Epiphanie) in nemško Frau Holle (nanjo spominja njena votlina, delo pekarice, nagrajevanje dobrih, kaznovanje hudobnih) oz. Berchte (kaznovanje nemarnih predic). Sama prede s preslico in vretenom, obiskuje predilne sobe, nagradi najboljše predice z zlatom in dobrim možem, na *pustni torek* zmeša še nespredeno prejo lenim, v besu lahko celo zažge hišo... (Van Gennepe 1999/3: 2431; Timm 2003: 98) Predicam daje zgled s tem, da sama nikoli ne zapusti svoje preslice, kaznuje lene mlade predice tako, da jim zmeša njihovo prejo. Na območju Montbéliard pravijo, da morajo biti na *božič* kolovrati popolnoma prazni, sicer bi jih Tante Arie poškopila s svojim urinom in delo bi bilo uničeno (van Gennepe 1999/3: 2741–2).

V Saulnetu so Tante Airie nadomestile *Trotte-vieilles*. To so vile (*fées*) v podobi gospa, opremljenih z rogovi, s katerimi poredne otroke ugrabijo in jih odvržejo v potok pred vrata, pridne pa obdarujejo (van Gennepe 1999/3: 2432–3).

V Fislis, Haut-Rhin, so do okoli leta 1840 pravili, da padejo ženske, ki na *božično noč* predolgo predejo, pod oblast *Heckelgaucelere*, ki po polnoči postavi pred njihovo okno dvanajst štren, ki jih morajo še isto noč sprestiti (van Gennepe 1999/3: 2741). V Švici ima včasih vlogo kaznovanja lenih predic *divja jaga* (Hoffmann-Kreyer 1940: 79). *Odin* (*Wodan*), ki so ga imeli od 14., 15. st. za vodjo divje jage, čeprav so predstave o teh umrlih dušah gotovo starejše (prim. Lecouteux 1997: 28–9), ima občasno očitno prav tako funkcijo nadzora nad tabujem predenja: v Ivendorfu (20 km severovzhodno od Lübeck-Mitte v Nemčiji) so govorili, da naj bi Wodanov konj pohodil lan, če ta za *božič* še ne bi bil spreden. V Holsteinu še danes opozarjajo na prepoved predenja in puščanja lanu na preslici v času *dvanajsternih dni*, ker bi sicer Wode (Wodan) jahal prek (Timm 2003: 187).

³ Posnetek hrani Dokumentacija Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo.

Če predica ne sprede npr. deset zvitkov *do srede pred božičem* (Weihnachtsfronfasten), v Švici pravijo, da bo prejo odnesla Streggele (tudi *Sträggele/ Strägele/ Strunze*) (Motz 1984: 154). V zgodbah iz kantonov Zug in Luzern Strägele oz. Sträggele deklico, ki noče pridno presti, odnese (v varianti iz Luzerna na *tretjo nedeljo v adventu*) – najdejo le odtrgane kite las oz. v drugi varianti iz Luzerna ostanek trupla. V Zürichu prihaja na *sredo pred božičem* Sträggele ali Strunze k dekletom, ki niso dovolj napredla (Rumpf 1976: 225). V Luzerne čarovnica Sträggele nagaja dekletom, ki niso opravile svojega dela do *kvatrnega tedna* (Saintyves 1987: 89).

Bretonski kmetje pripovedujejo, da pride na večer pred *sv. Andrejem* (30. novembra) zelo stara vila preverit, ali še predejo, in jih, če vidi, da predejo, opozori, da je naslednji dan praznik *sv. Andreja* (Sébillot 1981: 148). Po škotskem verovanju mogočna velikanka *Gyre-carlin*, ki spominja na gospo Perchto – je ostudnega videza, lahko je bilo tudi dolgonosa, ima nadnaravne sposobnosti, rani svoje žrtve v pete z železno palico – odnese vse, kar ni spredeno *do konca leta*, tako kot Perchta (Smith 2004: 176-7; prim. tudi Briggs 1977: 213). V John o'Groatsu je bila dejavna od svečnice do *pustnega torka* (*Fastern's E'en*): motila je in strašila vso družino s svojim predenjem, kadar kolovrata niso pospravili in ga zvečer prekržali (Smith 2004: 177). V Fife so vraževerne ženske na vsak način hotele spresti ves lan do *zadnjega dne v letu*, saj so bile prepričane, da bi to, česar ne bi spredle, še pred jutrom odnesla *Gyre-carlin* oz. *Gy-carlin* (Jamieson's Scottish Dictionary, 2nd ed., 1840, p. 496, v: School of Scottish Studies Archives, University of Edinburgh; Briggs 1976: 213).

V lužiškosrbskih verovanjih se kot Spinnstubenfrau po enajsti uri zvečer v *dvanašterodnevju* pojavlja *Murawa* (tudi *Morawa*, prej *Mora*), pljuva na še nespreden lan in se kot mora usede na predico (Timm 2003: 103). Na dan *sv. Save* (5./18. december) ne smejo presti tudi Unjati⁴ v vaseh vzhodne Slovaške – verjamejo namreč, da bo demonično bitje, imenovano *Sava*, okregalo ljudi, kadar bi prekršili prepoved: tako kot Lucija bi tudi Sava prinesla v hišo vreteno v rešetu in zahtevala, da gospodarica vse sprede v eni noči (Valencova 2009: 325).

Tabu predenja podpira podobno kot zgoraj omenjena bajna bitja tudi *Lucija*, ki jo navadno povezujejo z bitji, kot so Pehtra, Kvatrnica, Torka ipd. (Kuret 1997: 82) in hodi naokrog zlasti na Češkem, Moravskem in Slovaškem ter v vzhodni Sloveniji (Kuret 1989/II.: 245; Pócs 1999: 125). Sv. Lucija je zaščitnica predic na severnem Hrvaškem, redkeje v srednji Hrvaški in še redkeje tudi v jadranskem pasu ter v nekaj krajih Bosne in Vojvodine. V nekaterih od teh lokacij je zabeleženo tudi verovanje, da na *praznik sv. Lucije*, 13. decembra, velja prepoved predenja. Ponekod na Hrvaškem in tudi v Sloveniji je glavni razlog za prepoved predenja (pa tudi šivanja in pletenja) na praznik sv. Lucije strah pred izgubo vida (Gavazzi 1988: 119; Kuret 1989/II.: 251; Belaj 2006: 261). Na zahodnem Slovaškem hodi Lucija na svoj praznik in tistim, ki predejo, z vretenom razbije glavo in nasipa oglje, od česar jih potem boli glava; drugod vrže v hišo cel koš vreten in zahteva, da vse spredejo v eni noči, sicer bo predico raztrgala, kar je ohranilo tudi ukrajinsko in zakarpatsko izročilo (Valencova 2009: 325). Tudi ponekod na jugovzhodu Avstrije Lucija oz. Lutzel ali Luzia izvaja podobne gastrotomične dejavnosti kot Pehtra: odpira glave lenih ljudi in jih polni s smetmi, razreže kolena ali pete ljudem in rane napolni s soljo (Smith 2004: 176).

⁴ Pripadniki katoliške Cerkve, ki uporabljajo vzhodno liturgijo.

V evropskem izročilu najdemo še druga bajna bitja, ki prepovedujejo predenje na posamezne *dneve v tednu*⁵ (nekatera bitja, ki nadzorujejo predenje v teku letnega ciklusa, včasih nadzorujejo tudi posamezne dneve v tednu, kot smo npr. videli pri Torki) ali samo *ponoči*. Ta zadnja, npr. vile (*fées*), škрати (*lutins*), vračajoče se duše umrlih v Franciji (prim. Sébillot 1981: 142–3), mora in kikimora, Paraskeva Pjatnica v Rusiji (prim. Kriničnaja 1995: 5–6) sicer ne grozijo nujno s kaznimi, a ljudje verjamejo, da ponoči, ko vsi v hiši zaspijo, predejo, zato je bila prepoved predenja zagotovljena že z verovanjem v njihovo prisotnost ob kolovratu ali vretenu. Gotovo obstaja razlaga tudi za te prepovedi: noč je čas demonov, nadnaravnih bitij, čas, ko bi morali ljudje spati (prim. Smith 2004: 173; Mencej 2007/8), četrtek je nekoč prav tako veljal za dan počitka (HDA 1927-41/I.: 572-3, II.: 333; Smith 2004: 170). Na tem mestu se bom osredotočila zgolj na bitja, katerih glavna funkcija je nadzorovanje prepovedi predenja v nekaterih dneh ali obdobjih v času letnega ciklusa, predvsem s pomočjo kazni, kadar ta prepoved ni upoštevana.

Kazni

Različne razlage kaznovanja s strani teh bitij ob kršitvah tabujev predenja (prim. zgoraj) je med seboj pravzaprav skorajda nemogoče ločevati: razlage, ki poudarjajo, da to bitje uniči prejo, ki *ni spredena do določenega dne*, pravzaprav implicira drugo pogosto razlago, namreč da je *treba do določenega dne končati s predenjem, ker bo od tedaj dalje predenje nekaj časa prepovedano*, sicer bo to bitje predico kaznovalo – v obeh primerih lahko torej trdimo, da takšno bitje v bistvu nadzoruje prepoved predenja v določenem času. Od teh dveh razlogov ni povsem mogoče ločevati niti tretjega: kaznovanja *lenih predic*, ki jih lahko razumemo tudi kot tiste, ki (zaradi lenobe) niso svojega dela končale pravočasno, to je do dneva, od katerega dalje je predenje prepovedano.

Kazni za prestopke, tako ali drugače povezane s predenjem, predvidevajo na eni strani uničenje, zamazanje, zmešanje ipd. preje, uničenje predilskih pripomočkov ali postavljanje nemogočih nalog v zvezi s prejo – Pehtra, Berchta, Holle, Holda ipd. včasih uniči ali odvzame preslico, uniči prejo, preslice onesnaži ali da predicam za spresti ogromno prediva v zelo kratkem času. Tsaôthavidhe za kazen zmeša prejo, enako Tante Arie, ki jo lahko tudi poškropi z urinom. Heckelgaucklere, Sava in Lucija od predic, ki svojega dela niso končale pravočasno oz. predejo v prepovedanem času, zahtevajo, da te v eni noči spredejo ogromno prediva. Wodan jaše prek nespredene preje, Gyre-carlin jo odnese, Murawa popljuva.

Na drugi strani lahko ta bitja povzročijo tudi predicam (včasih tudi zgolj opazovalcem) različne poškodbe telesa ali celo njihovo smrt: razrežejo trebuh, izvlečejo čreva, jih napolnijo s smetmi, odpadki ipd., oslepijo, obglodajo predice do kosti, jih ubijejo, poparijo, prevrejo, davijo itd. Kvatrnica v pripovedih na primer ogloda predice do kosti ali jih obari, Torka skuha predice, jih oglođa do kosti oz. jim zliže meso s kosti, jih raztrga, pomeče po tleh, da se ne poberejo več. Raztrga tudi človeka, ki jo opazuje pri predenju. Pehtra, Berchta, Holle, Holda ipd. predice, ki ne upoštevajo prepovedi predenja, predenja ne dokončajo pravočasno ali so lene, popari, prevre, ubije ali jim razreže oz. odpre trebuh in ga napolni z odpadki in umazanijo. Chlungere kaznuje lene predice – kako, ne

⁵ Npr. Paraskeva Pjatnica, Sreda, Nedelja, v srednji Aziji Bibi Se-Šambe (Gospa Torek), Bibi Čor-Šambe (Gospa Sreda), pri Turkih Peršambe-Kary (Žensčina Četrtek) (Kriničnaja 1995: 8).

vemo, enako tudi za divjo jago ni podatka, kako natančno kaznuje predice. Sträggele lene predice oz. tiste, ki dela niso dokončale, odnese ali jim nagaja, Murawa se predici lahko usede na prsi, Lucija očitno vzame vid, grozi, da bo predico raztrgala, ji razbije glavo, povzroči glavobol, Sava in stara vila v Franciji pa jo okregata oz. opomnita.

Mnoge od teh kazni niso tako nelogične, kot se morda zdi na prvi pogled. Smith poudarja, da so kazni analogne prestopkom: »Kuhaj povese in boš živ skuhan. Predi, pa bodo spredena tudi tvoja čreva.« (Smith 2004: 174) Toda tako neposredne paralele med dejanji in kaznimi vendarle niso vedno utemeljene. Pehtra namreč na podoben način kot prepoved preje kaznuje ljudi tudi za druga nedovoljena dejanja: kadar ne spoštujejo posta, ne pojedjo določene hrane, kadar jo žalijo, se ji posmehujejo, se do nje grdo vedejo ali jo opazujejo, kaznuje pa tudi poredne ali lene otroke⁶. Porednim (lenim) otrokom in ljudem, ki ne spoštujejo posta, ravno tako kot lenim predicam razpara trebuh, izvleče čreva in jih napolni s slamo, kamenjem in smetmi. Ljudi, ki jo opazujejo med prihodom ali ki se slabo vedejo do nje, kaznuje z oslepitvijo, enako kot kaznuje prepoved predenja Lucija. Ta tako v primerih neupoštevanja prepovedi preje kot nespoštovanja posta kaznuje na enak način: seka trebuhe z vretenom ... – kot poudarja tudi Smith, ti načini kaznovanja niso ekskluzivno povezani s Pehtro (2004: 176–7).

Kazni, ki jih ta bitja zadajajo zlasti predicam, predvsem nenavadne poškodbe telesa, kot so obglodanje predic do kosti ali izvlečenje črev, bi brez dvoma terjale posebno obravnavo že zaradi njihove možne iniciacijske vloge, ki jim nekateri raziskovalci najdejo paralele v šamanizmu, npr. v iniciacijskih sanjah avstralskih šamanov. Podobno po menju nekaterih Pehtrino odnašanje otrok v divjino spominja na pubertetne obrede iniciacije v »primitivnih« skupnostih (prim. Motz 1984: 160). Toda na tem mestu se bom osredotočila predvsem na *časovni kontekst*, znotraj katerega se ta bitja pojavljajo in na tak ali drugačen način kaznujejo neupoštevanje prepovedi predenja.

Obdobja pojavljanja bajnih bitij, ki nadzirajo predenje

Iz zapisov verovanj, kjer je čas naveden, lahko ugotovimo, da se večina teh bitij pojavlja v sredozimskem času, tj. času od zimskih kvater – božiča – novega leta – dvanajsterodnevja – do sv. treh kraljev. Erika Timm poudarja, da se te osebe (Perchta, Holle, Stampe itd.) ne pojavljajo redno v teku leta, ampak z močnejšo koncentracijo na sredozimskem dvanajsterodnevju oziroma na določenih dneh v teku teh dvanajsternih dni (2003: 249). Pehtra, Holle, Bergda, Berchta ali Bertha se pojavljajo zlasti v dvanajsternih nočeh (25. dec. – 6. jan.): na božič, na zadnji dan starega leta, okoli novega leta, tudi 5. januarja (na svoj praznik) ali pred sv. Tremi kralji (6. jan.). Heckelgauclore prihaja na božič, Murawa v času dvanajsterodnevja, Tante Airie na božič, Tschausse-villha oz. Chlungere na božič in v zadnjih dneh starega leta, Sträggele na sredo pred adventom ali tretjo nedeljo v adventu, v kvatrnem tednu, Gyre-carlin na zadnjo noč v starem letu ter Wodan na božič ali v dvanajsterodnevju. Sredi zime se pojavljajo tudi Torka oziroma Kvatrnica, ki hodi zlasti v adventnem kvatrnem tednu (četrtek, petek, torek, soboto, včasih tudi vsak

⁶ Smith je pravzaprav mnenja, da je bila Perchtina naloga na začetku nadzor postenja in praznovanja (2004: 178): »Initially Perchta was the enforcer of communal taboos, hunting down those who spun on holidays or who failed to partake sufficiently in collective feasting (a propitious act designed to ensure future plenty). However, with the growing involvement of peasant women in the market economy (particularly for textiles), Perchta's role changed to the punisher of the lazy.« (2004: 167)

torek, petek ali soboto zvečer), enako včasih tudi Pehtra; Lucija hodi na svoj praznik (13. decembra), Sava na praznik sv. Save (5./ 18. decembra). Slovenski raziskovalec Niko Kuret indoevropska oz. evrazijska bitja, ki se sredi zime pod različnimi imeni pojavljajo v Evropi in Aziji⁷ in ki so po predstavah ljudi varuhinje postave in nravi (predvsem zaščitnice predenja in varuhinje prepovedi preje) ter obenem voditeljice duš (zlasti otrok) imenuje z eno besedo – »Sredozimka« (Kuret 1997: 66–9). Le redko jih najdemo tudi ob drugih dnevih v letu: Tante Airie se pojavlja poleg na božič tudi na pustni torek, stara vila pred praznikom sv. Andreja, 30. novembra, Gyre-carlin se lahko pojavlja tudi v obdobju od svečnice, 2. februarja, do pustnega torka.

Vidimo lahko torej, da ta bitja praviloma nadzirajo prepoved predenja v obdobju, ko v Evropi nasploh pogosto naletimo na prepoved predenja, tudi kadar ta ni podprta s prihodom in kaznimi s strani bajnih bitij. Prepoved predenja se sicer pojavlja na mnoge dneve v letu (Mencej 2009), toda če zanemarimo posamezne izrazito lokalne svetnike, na katerih dneve je iz enega ali drugega razloga prepovedano predenje, je eno od obdobj, ko je prepoved preje vsepovsod po Evropi najbolj razširjena, gotovo *božično obdobje*, kot je ugotavljal že van Gennepe (1999/3: 2740). Ta prepoved lahko velja samo za božič, za obdobje od božiča do novega leta, od božiča (v Nemčiji celo že od sončevega obrata, 21. decembra) do sv. treh kraljev ali pa celo od božiča do svečnice. Tako je na božič prepovedana preja v Švici, Franciji, Belgiji, na Škotskem; na zadnji četrtki pred božičnim večerom ponekod v Nemčiji (Alzacija), od božiča do novega leta na Škotskem in Danskem, na novo leto v Švici, Franciji in na Sedmograškem v Romuniji, na Škotskem pa ponekod celo od božiča do svečnice. V dvanajstih nočeh oz. dnevih od božiča do praznika sv. treh kraljev je preja prepovedana v Franciji in pri Slovanih nasploh, samo na sv. tri kralje oz. dan za tem pa tudi v Franciji in Angliji. Prepoved dela v dvanajstodnevju je odobrila že sinoda v Toursu in zadeva poleg predenja tudi vožnjo, mlatenje, peko, pranje in gnojenje (Rumpf 1976: 229). Cikel dvanajstih noči, čeprav se imenuje *dvanajstere* noči ali dnevi, lahko pravzaprav traja, kot poudarja van Gennepe, različno dolgo: včasih se začne že s sv. Katarino (25.11.) in traja do sv. treh kraljev (6.1.); včasih traja od sv. Andreja (30.11) do sv. treh kraljev ali pa od sv. Lucije (13.12.) do sv. treh kraljev, od božiča do novega leta, od božiča do treh kraljev ali celo od božiča do svečnice (van Gennepe 1999/3: 2308–9). Tako nas ne more čuditi, da smo naleteli na prepoved preje tudi na druge praznike znotraj tega obdobja v širšem smislu. Dokaj razširjena je prepoved preje tudi na *dan sv. Lucije*, zlasti pri katoliških Slovanih (Slovenija, Hrvaška, Slovaška, Češka) ter na Sedmograškem v Romuniji, v Nemčiji, na *adventni kvatrnji teden* pa na prepoved preje naletimo v Sloveniji in Švici. Preja je ponekod pri Slovanih prepovedana na praznik *sv. Katarine* (na Hrvaškem, v Sloveniji, Ukrajini, na Slovaškem – prim. Valencova 2009), ki je na pragu adventa. Tudi na dan *Sv. Andreja* 30. novembra najdemo prepoved preje v Franciji, Nemčiji in na Slovaškem, na dan *sv. Nikolaja*, 6. decembra, pa v Sloveniji in na Slovaškem ter na dan *sv. Barbare*, 4. decembra, na Hrvaškem in Slovaškem.

To obdobje je v Evropi brez dvoma razumljeno kot prelomnica v letu. Najbrž ni treba posebej dokazovati, da je dvanajstodnevje v ožjem smislu, tj. obdobje od božiča do sv. treh kraljev, povsod razumljeno kot prelomen čas: gre za čas, ko je svet odprt (mundus patet), ko pride do vdora onstranskega, kar se kaže v mnogih verovanjih oziroma poved-

⁷ Podobne like, kot sta Frau Holle in ruska Baba Jaga, najdemo tudi v srednji Aziji – Tadžikistanu, Afganistanu, v porečju spodnjega toka Sir-Darje in Amu-Darje (Robert Blechsteiner, Perchtengestalten in Mittelasiem, Archiv für Völkerkunde 8, Wien 1953: 58; po: Kuret 1997: 68–9).

kah o prihodu divje jage, čarovnic, raznih demonskih bitij, duš umrlih, ki tedaj blodijo po našem svetu, to je čas magije in vedeževanj, saj je tedaj mogoč vpogled v onstranstvo. Nekdanje šege ob zimskem kresu, poganskem prazniku rojstva nepremaganega Sonca (Dies Natalis Solis Invicti) 25. decembra, je v veliki meri prekrilo praznovanje zahodno-krščanskega praznika Kristusovega rojstva. Obredja, verovanja in šege, ki so spremljali nekdanji praznik, so se prenesli na razne praznike: tisti, ki se navezujejo na prihod umrlih, so se prenesli v glavnem na praznik vernih duš, obhodi našemljencev na sv. Nikolaja in sv. Lucijo, magijska dejanja na sv. Andreja, ki pade na konec cerkvenega leta, ko tudi hodijo naokrog našemljenci, sv. Tomaža in na silvestrovo. Pravzaprav se že v teku celotnega adventa pojavljajo prikazni, ki jim botruje vera v prednike, ki se vračajo na ta svet, v celotnem obdobju je razširjeno vedeževanje ... (Kuret 1989/II.: 129–31, 212–3, 261). Na sv. *Barbaro*, 4. decembra, najdemo v Sloveniji in tudi na Hrvaškem v okolici Slavonskega Broda obhodnike – polažarje⁸, naslednike predkrščanskih obhodov našemljencev v vlogi rajnih duš (Gavazzi 1988: 117; Kuret 1989/II.: 218). Krščanska šega zimskih Miklavževih obhodov s parkeljni oz. hudiči na dan sv. *Nikolaja* je od 12. stoletja dalje prekrila izročilo starih obhodov našemljencev, značilnih za Indoevropejce, ki so predstavljali rajnike in druge demone, ki prinašajo blagoslov za novo leto, kasneje v krščanstvu spremenjene v hudiče, parkeljne; sv. Miklavž se jim je pridružil šele po 12. stoletju (Kuret 1989/II.: 210, 222–4, 226). Praznik sv. *Lucije*, 13. decembra, je bil po starem julijanskem koledarju najkrajši dan leta in s tem prav tako prelomnica v letu: na ta dan je bil svet odprt za prihod onstranskih bitij, saj je bilo Lucijino dan zimskega kresa, po starem s tem tudi konec starega in začetek novega leta (Kuret 1989/II.: 244, 250; Feilhauer 2000: 249). Na ta dan ponekod v Sloveniji poznajo obhod maskiranih »Lucij« (Kuret 1989/II.: 244–7). Sv. *Tomaž*, na katerega dan se začne prepoved preje v Nemčiji, goduje pred resnično najkrajšim dnevom in najdaljšo nočjo v letu – na ta dan imajo npr. po verovanju v Rožu čarovnice največjo moč, svet je odprt, na ta dan vedežujejo. Po spremembi koledarja l. 1582 je prevzel sv. *Tomaž* nekaj Lucijinih nalog, nanj pa so se prenesle tudi nekatere naloge sv. *Andreja*, ki v ljudskem izročilu velja za »prvega« zimskega svetnika (Kuret 1989/II.: 259–60). Čeprav gre le za zelo lokalno omejeno prepoved preje na Slovenskem na dan sv. *Boštjana*, 20.1., vendarle tudi ta dan po nekaterih verovanjih oznanja konec zime, tako kot prepoved velja na sv. *Vincencija*, 22. 1., ki pomeni sredino zime (Schauber, Schindler 1995: 33) oziroma, kot piše Kuret, »slutnjo prihajajoče pomladi«, ko se, po izročilu, ženijo ptički. Sv. *Neža*, 21. 1., je s predenjem povezana kot varuhinja ovac, na njen praznik nosijo v cerkev šope volne. Tako na praznik sv. *Boštjana* kot praznik na sv. *Neže* se tudi selijo posli, zato ta dneva predstavljata tudi ločnico v najemu delovne sile (Kuret 1989/II.: 517–21).

Tudi *kvatre*⁹ kot take pomenijo močne ločnice v krogotoku leta, zlasti adventni kvatrn teden, ko je preja še zlasti strogo prepovedana¹⁰. Kvatrna slavja so prekrila nekdanja poganska obredja, namenjena božanstvom poljedelstva, med katerimi naj bi se v Rimu

⁸ Vitomir Belaj omenja tudi »čarojičare«, ki so hodili v predbožičnem času (kamor spada tudi dan sv. *Barbare*), ki jih pozna zlasti pravoslavno prebivalstvo (zahodna Bosna in na področju Vojne granice) (Belaj 2007: 191).

⁹ Sprva so bile kvatre postni dnevi v vseh štirih letnih časih – marca, junija, septembra in decembra (vzrok za to so nestalni roki poljedelskih praznikov, ki so jih po vremenu in podnebnih pasovih določali sproti), še danes veljavne kvatrne čase je določil šele papež Gregor VII. (1020-85) (Kuret 1989/II.: 168-9).

¹⁰ Vsekakor pa Cerkev ni zapovedala prepovedi preje ob kvatrnih večerih, ampak je ta prepoved veljala po izročilu, ki ni bilo krščansko, a se je vztrajno obdržalo tudi po pokristjanjenju (Kuret 1989/II.: 168-9).

spominjali tudi rajnih prednikov, kar prav tako potrjujejo nekatere šege ob krščanskih kvatrah – v Sloveniji je bilo te tedne potrebno moliti za rajne, revežem so dajali mleko, da bi tudi oni molili za rajne, itd. V kvatrnih nočeh imajo sploh oblast duhovi, coprnice itd. Otroci, ki se rodijo v kvatrnem tednu, postanejo »vedomci«, čarovnice, tj. ljudje s sposobnostjo metamorfoz in komunikacije z drugim svetom (Kuret 1989: 168-72; Kelemina 1997: 92; Šešo 2007: 258), na ta dan letijo vedomci in predejo le coprnice (Novak 1987: 282), v tem času bijejo svoje bitke benandanti itd. (Ginzburg 1992: 109).

Na drugi strani se je velik del teh nekdanjih obredij ob koncu starega in začetku novega leta prenesel na praznovanje *pusta*. Zato ni nič nenavadnega, da je drugo obdobje, v katerem je bila v Evropi najbolj široko razširjena prepoved predenja, kot prav tako ugotavlja že van Gennepe (1999/3: 2740), pust. O natančnih mejah pustnega obdobja je sicer težko govoriti, a najbolj »karnivaleskni« so bili prazniki decembra, januarja, februarja¹¹ (Burke 1994: 192). Ker se pust pogosto enači z maskiranjem, se po mnenju nekaterih v Nemčiji in delu Nizozemske začne celo že na martinovo (de Sike 1995: 26, po Lozica 1997: 24), po mnenju nekaterih se začne na božič ali na dan sv. Nikolaja, ker se tedaj v večjem številu začno pojavljati maskirane osebe, spet po mnenju drugih se začne na sv. tri kralje, 6. decembra, tj. na dan, ki ga na Vzhodu slavijo kot božič. Drugod se kot dan začetka pustnega obdobja šteje 17. januar (sv. Anton Puščavnik), 2. februar (svečnica), ko prepoved vrtenja kolovratov poznajo na Irskem, ali 3. februar (sv. Blaž, Vlaho/ Vlasi) (Lozica 1997: 24–5), ko naletimo na prepoved preje ponekod pri Slovanih nasploh in tudi pri Nemcih. Najbolj splošno sprejeto pa je mnenje, da je začetek pustnega obdobja praznik sv. treh kraljev, ki je v srednjem veku veljal za začetek novega leta. A kot leto v zavesti ljudi ni bilo celovito, ampak sestavljeno iz dveh delov, poletne in zimske polovice, ločimo tudi dve obdobji maskiranja: prvo (zimsko) obdobje je čas okoli zimskega solsticija, drugo pa je pomladni čas. Prehod med obema je krizno, nevarno obdobje (Lozica 1997: 25–7). Iz božičnega cikla so bile maske v glavnem izgnane, v adventu so se ohranili le še sledovi maskiranja (npr. na Miklavževu in Lucijino), maskiranje v času dvanajstetrodnevja se je ohranilo le v pravoslavnih in protestantskih delih Evrope, medtem ko so se v pomladnem obdobju te šege ohranile (Lozica 1997: 29). Konec pustnega rajanja oz. pustov pogreb pomeni tudi konec zime (Kuret 1989/II.: 39), ločnico med letnima časoma. Za ta čas so značilna vedeževanja in seveda najbolj prihodi mask, ki predstavljajo umrle prednike.

Tudi nekatere druge letne praznike lahko razumemo kot prelomnico v letnih časih, kot *začetek pomladi*. Eden od praznikov, ki ga v irski tradiciji razumejo kot prvi dan pomladi ter prvi dan kmetovega dela na polju ter obenem eno od štirih temeljnih ločnic v keltskem koledarskem letu, je praznik sv. *Brigite* (Saint Brigid's Day), pokristijanjen Imbolc (1. februar) iz keltskega koledarja (Torma 2002), dan, ko je strogo prepovedano vrtenje kolovratov oz. vreten (Danaher 1972: 13–4). Enako tudi v Bolgariji ne predejo na dan sv. Trifuna, 1. februarja, ki pomeni prvi možni začetek pomladi. V drugih evropskih tradicijah ločnico pomeni *svečnica*, 2. februarja, dan, ki navadno označuje začetek pomladi oz. drugo polovico zime. Na oba praznika se navezujejo ista verovanja, ki kažejo,

¹¹ Kot piše Burke: »Where Carnival was weak, and even in some places where it was lively, other festivals performed its functions and shared its characteristics. As stories wandered from one hero to another, so elementary »particules« of ritual wandered from one festival to another. Most obviously »carnivalesque« were a number of feast-days which fell in December, January and February, in other words inside the Carnival period in its widest sense.«

da gre dejansko za ločnico v letu: tako npr. po irskih ljudskih verovanjih pride 1. februarja jež iz svoje luknje pogledat vreme; če presodi, da bo vreme še naprej slabo, se vrne v luknjo, sicer ostane zunaj in s tem naznani konec zime in prihod pomladi (drugod v Evropi gre največkrat za medveda, volka, tudi divjega moža, v Sloveniji je to včasih tudi jazbec itd.) (prim. Alford 1937: 78; Danaher 1972: 14; Gaignebet 1974: 18; Seignolle 1960: 295; Kuret 1989/II.: 536). Kot piše Catháin Ó, je bilo v tradicijski kulturi zimsko spanje medveda stabilen in zanesljiv znak izmenjave letnih časov in je postalo glavni znak prehoda iz zime v poletje, in obratno. Tako se je medved enačil z izgubo in ponovno plodnostjo narave, praznovanje pa je bilo povezano z idejo ponovne oživitve, ponovnega rojstva in preroda (1995: 38). V Pirenejih svečnica ni deležna take pozornosti kot drugod v Evropi, je pa zato toliko večje pozornosti deležna sv. Agata, ki jo praznujejo tri dni kasneje (5. februarja), katere praznik pa je bil po mnenju Violet Alford nekoč 2. februar. Na ta dan se ne sme ne presti ne prati (Alford 1937: 68–9). Ker med obhodi, ki jih pastirji izvajajo na dan svete Agate, prihranijo del darov za mrtve (v Pays de Luchon) (Alford 1937: 97–8), je mogoče sklepati, da je s praznikom sv. Agate v Pirenejih povezana tudi predstava o prihodu mrtvih. Sv. Agata pade na pustne dni in velja tudi za zaščitnico pridelka, zlasti sadnega drevja¹² (v Bigorre)(Alford 1937: 107). Prepoved preje na 3. februar, praznik sv. Blaža, dan po svečnici, z utemeljivtvi, da bi bile sicer nevihte, se sicer gotovo povezuje z imenom Blasius (Blaž), ki pride iz nemško *blasen* (pihati)¹³, a kot meni Alfordova, se je na sv. Blaža pravzaprav preneslo praznovanje s svečnice (1937: 97), svečnica pa je v mnogih krajih pomenila dan, ko je prišlo tudi do menjave služinčadi (Rumpf 1976: 229).

Ker vemo, da so se verovanja in šege ob novem letu po nastopu krščanstva prenesli tudi na *veliko noč* (poleg tega, da so se prenesli na božič in novo leto, tri kralje in pust), ne čudi, da tudi tedaj naletimo na tipične »novoletne« šege, kot so preganjanje čarovnic in zlih sil s truščem, pokanjem ipd., ugašanje starega in prižiganje novega ognja, magijska dejanja za pregon škodljivcev v naslednjem letu (Kuret 1989/I.: 181, 185, 188, 213) in ponekod tudi na prepoved predenja (Švedska, Polesje v Belorusiji, morda Grčija, Belgija, Slovaška).

Kot prelomnico v letu, ki le-to deli na zimsko in poletno polovico, lahko razumemo tudi praznik sv. Martina, 11. novembra, dan, ko je na Irskem prepovedano vrtenje vseh koles, pa tudi vreten oz. kolovratov, predenje pa je prav tako prepovedano na Danskem in pri južnih Slovanih. Po mnogih interpretacijah je ta dan pomembna ločnica v letu, zlasti za indoevropske živinorejce, kar je še razvidno iz keltskega koledarja. Kot piše Miles, se prav martinovo najbližje mogoče približa dnevnu starega praznovanja začetka zime v novembru, dnevnu, ko je v osrednji Evropi pričel padati sneg in se je paša na prostem končala (1976: 172, 202). Tak koledar se je ohranil na Irskem, kjer je leto v temelju razdeljeno na dve polovici: od 1. novembra (Samhuinn), ko se začne zima, do 1. maja (Beltene), ko se začne poletje (vmes sta še dve pomembni ločnici – 1. februar (Imbolc) ter 1. avgust (Lugnasad)). Miles meni, da se je s tem dnem združil tudi dan praznovanja novega leta iz germanske delitve leta, ki se je po tem koledarju začelo 11. novembra (Miles 1976: 172–3; Mencej 2001: 192–6, 204–6; 2005). Pogosto naletimo na prepoved preje tudi

¹² Po nekaterih interpretacijah je nadomestila boginjo poljske rodovitnosti, Demeter (Ceres), ki so jo z grškim pridevnikom Agatha (agade = dobra) in kasnejšim latinskim Bona Dea (dobra boginja) častili Grki po vsej Siciliji in zlasti v glavnem mestu Cataniji (Kuret 1989/II.: 542).

¹³ Zakaj je predenje povezano z vetrom, je vprašanje, ki zahteva posebno obravnavo, zato se na tem mestu v to ne morem spuščati (prim. npr. Heide 2004).

v času volčjih praznikov¹⁴, ki jih na Balkanu (Srbija, Makedonija, Bolgarija) največkrat praznujejo v času okoli praznika sv. Martina (Mrate), redkeje tudi okoli sv. Mihaela, a tudi sv. Save, sv. Andreja in sv. Dimitrija. Kot sem pokazala na drugem mestu, volčji prazniki v ljudskem koledarju pomenijo strogo ločnico med letno in zimsko polovico leta (Mencej 2001).

Podobno sliko jesenske prelomnice med poletjem in zimo najdemo tudi v Estoniji in pri drugih agrarnih ljudstvih severne Evrope, ki zaznamujejo konec leta z žetvijo (ki navadno sovpaše z *mihelovim* 29. septembra) in prehodom v zimski cikel del, ki se začne s praznikom sv. Andreja, 30. novembra. V njem imajo pomembno vlogo zlasti praznik sv. Martina 10. novembra, ki je simbolični iniciator v uspešno novo agrarno leto, ter sv. Katarine 25. novembra, konec leta pa hkrati približno sovpaša tudi s praznikom vseh svetih (Hiimäe 1995: 16–20). Takšno delitev leta bi lahko prepoznali v Galiciji v prazniku kostanja (Magosto), ki ga jedo mladi na začetku zime, 1. novembra, ter med pustom. Kot dokazuje Mandianes-Castro, obstaja simbolna zveza med kostanjem in mrtvimi, ki kaže, da je praznik kostanja »obrnjen pust«: med pustom obiščejo mrtvi žive, v prazniku Magosto pa živi obiščejo mrtve (2004: 101). Tudi Emily Lyle ugotavlja, da je zimsko polovico leta mogoče razumeti v različnih okvirih – njeno jedro je sicer zimski solsticij, a okviri lahko segajo od 1. novembra do 1. maja (2008: 17–8).

Zaključek

Vsi prazniki, pri katerih naletimo na prepoved predenja, nosijo torej obeležje preloma, ločnice v teku leta, meje med starim in novim letom, med zimo in pomladjo, med starimi in novimi posli na kmetiji, meje, ki vedno implicirajo tudi vdor onstranskega – prihod duš umrlih, ki jih predstavljajo našemljenci, čarovnic, demonskih oziroma nadnaravnih bitij itd. A za nekatera od teh obdobj, natančneje za obdobje sredi zime, tj. za čas okoli zimskega solsticija, niso značilna samo verovanja o prepovedi predenja (kot v drugih obdobjih leta), ampak prepoved predenja podpirajo verovanja oziroma povedke o prihodu nadnaravnih bitij, kot so Pehtra, Holda, Holle, Tante Airie, Torka, Heckelgaucklere, Straegele, Gy(re)-carlin itd., ki v primeru, da naletijo na predice, le-te strogo kaznujejo, uničijo ali zamažejo njihovo predivo, predilske izdelke, orodje ipd. Včasih ne gre zgolj za verovanja in povedke o bajnih bitjih, ampak je to izročilo podkrepjeno in oživiljeno v ritualih – maskirane osebe, ki predstavljajo ta bitja (npr. Lucije, Pehtra ...), vdirajo v hiše, strašijo ali obdarujejo otroke itd. Prepoved predenja torej nastopa ob različnih ločnicah v teku leta (čeprav najpogosteje prav v tem sredozimskem obdobju), a povedke o bajnih bitjih, ki to prepoved podpirajo s kaznimi, se praviloma (z nekaj izjemami) pojavljajo samo v prelomnem obdobju ob koncu starega in začetku novega leta (poleg tega, da bdijo nad prepovedmi predenja na svoje praznike). Ugotovimo lahko torej, da je bila temeljna ločnica v letu (konec starega, začetek novega leta) za ženske članice skupnosti, tj. predice, prav obdobje okoli zimskega solsticija, prelom starega v novo leto.

¹⁴ A prepoved preje, čeprav tudi tu nastopa ob prelomnici med poletjem in zimo, je vendarle največkrat le del širše prepovedi kakršnegakoli dela z volno, ki seveda simbolno zamenjuje ovco, in sploh dela z živino, da je volk ne bi »videl«, saj želijo ljudje na tak način preprečiti, da bi volkovi klali živino preko zime.

Literatura

- Alford, Violet 1937: *Pyrenean Festivals, Calendar Customs, Music&Magic, Drama&Dance*. London: Chatto and Windus.
- HDA 1987 (1927-41): Bächtold-Stäubli Hanns, Eduard Hoffmann-Krayer, *Handwörterbuch der deutschen Aberglaubens* 9. Berlin, New York: Walter de Gruyter.
- Belaj, Marijana 2006: *Sveci zaštitnici u hrvatskoj pučkoj pobožnosti*. Doktorska disertacija (tipkopi). Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Belaj, Vitomir 2007: *Hod kroz godinu : pokušaj rekonstrukcije prahrvatskoga mitskoga svjetonazora*. Zagreb: Golden marketing - Tehnička knjiga.
- Bezljaj, France 1951: Nekaj besedi o slovenski mitologiji v zadnjih desetih letih, *Slovenski etnograf* 3-4: 342-53.
- Briggs, Katharine 1976: *An Encyclopedia of Fairies*. New York: Pantheon Books.
- Burke, Peter 1994: *Popular Culture in Early Modern Europe*. Cambridge: Scholar Press.
- Catháin Ó, Séamas 1995: *The Festival of Brigit. Celtic Goddess & Holy Woman*. Dublin: Duldangan Press.
- Cevc, Tone 1999: Pripovedno izročilo iz Kamniškega kota, *Traditiones* 28/1: 89-100.
- Danaher, Kevin 1972: *The Year in Ireland. Irish Calendar Customs*. Minneapolis, Minnesota: Mercier Press.
- Dolenc, Janez 1977: Pripovedno izročilo v severnem poljanskem narečju, *Traditiones* 4 (1975): 175-96.
- Feilhauer, Angelika 2000: *Feste feiern in Deutschland. Ein Führer zu alten und neuen Volksfesten und Bräuchen*. Zürich: Sanssouci.
- Gaignebet Claude, Florentin Marie-Claude 1974: *Le Carnaval. Essais de mythologie populaire*. Paris: Payot.
- Gavazzi, Milovan 1988: *Godina dana hrvatskih narodnih običaja*. Zagreb: Kulturno-prosvjetni sabor Hrvatske.
- Gennep, Arnold van 1999: *Le folklore français*, Vol. 3. Paris: Robert Laffont.
- Ginzburg, Carlo 1992: *Ecstasies. Deciphering the Witches' Sabbath*. London: Penguin Books.
- Gričnik, Anton 1995: *Noč ima svojo moč, Bog pa še večjo: Pohorje pripoveduje*. Ljubljana: Kmečki glas.
- Grimm, Jacob 1888: *Teutonic Mythology*. (Ponatis.) London: George Bell & Sons.
- Heide, Eldar 2004: Spinning seiðr. V: *Old Norse Religion in Long-term Perspectives. Origins, Changes, and Interactions*. Andrén Anders, Kristina Jennbert & Catharina Raudvere, ur. Lund: Nordic Academic Press.
- Hiimäe, Mall 1995: *The Estonian Folk Calendar, Estonian Customs and Traditions*. Tallinn: Periodika.
- Hoffmann-Krayer, Eduard 1940: *Feste und Bräuche des Schweizervolkes*. Zürich: Atlantis.
- Kelemina, Jakob 1997 [1930]: *Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva. Z mitološkim uvodom*. Bilje: Studio Ro.
- Kriničnaja, N. A. 1995: *Nit' žizni. Reminiscencii obrazov božestv sud'by v mifologii i fol'klore, obrjadah i verovanijah*. Petrozavodsk: Izdatel'stvo petrzavodskogo universiteta.
- Krojej, Monika 2008: *Od ajda do zlatoroga. Slovenska bajeslovna bitja*. Celovec: Mohorjeva družba.
- 2008a: Slovene Midwinter Deities and Personifications of Days in the Yearly, Work and Life Cycle. V: *Space and Time in Europe: East and West, Past and Present*. Mirjam

- Mencej, ur. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta (Zupaničeva knjižnica 25), str. 181–97.
- Kuret, Niko 1989: *Praznično leto Slovencev* I., II. Ljubljana: Družina.
- 1997: *Opuscula selecta. Poglavlja iz ljudske kulture*. Ljubljana: SAZU.
- Lecouteux, Claude 1997: *Chasse sauvage / Armée furieuse. Quelques réflexions. Le mythe de la chasse sauvage dans L'Europe médiévale*. Philippe Walter, ur. Paris: Editions Champion, str. 13–32.
- Lozica, Ivan 1997: *Hrvatski karnevali*. Zagreb: Golden marketing.
- Lyle, Emily 2008: The Indo-European Ritual Year as a Two-Phase Cycle, Including a Period of Reversal. V: *Space and Time in Europe: East and West, Past and Present*. Mirjam Mencej, ur. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta (Zupaničeva knjižnica 25), str. 11–22
- Mandianes-Castro, Manolo 2004: Le Magosto: fête des châtaignes et des morts en Galice. V: *Fêtes et rites agraires en Europe. Métamorphoses?* Bonnet Jocelyne, Sébastien Fourrier, ur. Montpellier: L'Harmattan, 101–12.
- Mencej, Mirjam 2001: *Gospodar volkov v slovanski mitologiji*. Zupaničeva knjižnica 6. Ljubljana: Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo.
- 2007/2008: The night is yours, the day is mine! Functions of stories of night-time encounters with witches in eastern Slovenia, *Estudos de literatura oral* 13/14: 189–206.
- 2009: Spinning Taboos in Europe. V: *Socialni i duhovni aspekti na materijalnata kultura*. Aneta Svetieva, ur. Skopje: Prirodno-matematički fakultet, Institut za etnologija i antropologija, Univerzitet Sv. Kiril i Metodij, str. 135–58.
- Miles, Clement A. 1976: *Christmas Customs and Traditions. Their History and Significance*. New York: Dover.
- Motz, Lotte 1984: The Winter Goddess: Percht, Holda, and Related Figures, *Folklore* 95ii: 151–66.
- Novak, Anka 1987: Iz duhovne kulture Bohinjcev, *Traditiones* 16: 279–87.
- Pócs, Éva 1999: *Between the Living and the Dead*. Budapest: Central European University Press.
- Rumpf, Marianne 1976: Spinnstube Frauen, Kinderschreckgestalten und Frau Perchta, *Fabula* 3–4: 215–42.
- Santyves, Pierre 1987: *Les contes de Perrault et les récits parallèles (leur origins); On marge de la légende dorée, Songes, miracles et survivances; les reliques et les images légendaires*. Paris: Robert Lafont.
- Schauber Vera, Schindler Hanns Michael 1995: *Svetniki in godovni zavetniki za vsak dan v letu*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Schmidt J. 1889: Perchtenglaube bei den Slovenen, *Zeitschrift für Volkskunde* 1.
- Sébillot, Paul 1981: *Légendes et curiosités des métiers*. Marseille: Laffitte.
- Seignolle, Claude 1960: *Le folklore du Languedoc*. Paris: Besson et Chantemerle.
- Smith, John B. 2004: Perchta the Belly-Slitter and Her Kin: a View of Some Traditional Threatening Figures, Threats and Punishments, *Folklore* 115: 167–86.
- Šešo, Luka 2007: Vjerovanja u bića koja se pretvaraju u životinje. V: *Kulturni bestijarij*. Suzana Marjanić, Antonija Zaradija Kiš, ur. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, Hrvatska sveučilišna naklada, str. 253–86.
- Timm, Erika 2003: *Frau Holle, Frau Percht und verwandte Gestalten*. Stuttgart: S. Hirzel Verlag.

- Torma, Thomas 2002: Imbolc, Candlemas, and the Feast of St Brigit, *Cosmos* 18: 77–85.
- Valencova, Marina M. 2001: »Vreteno«. V: *Slovenska mitologija*. Svetlana M. Tolstaja, Ljubinko Radenković, ur. Beograd: Zepter Book World, str. 102–3.
- 2009: »Prjadenie«. V: *Slovar slavjanskyh drevnostej* 4. Svetlana M. Tolstaja in drugi, ur. Moskva: Meždunarodnye otnošenja, str. 321–8.

Supernatural Punishment for Breaking the Prohibition against Spinning

Mirjam Mencej

Many legends tell of the visits of mythical beings in certain periods of the annual cycle, and about their punishment of lazy spinsters and those who violate spinning taboos or fail to finish their spinning on time. Punishments for transgressions, connected in one way or another with spinning, envisage on one hand the destruction, soiling, tangling etc. of the flax, the destruction of spinning tools or the setting of impossible tasks connected with flax, and on the other hand, these beings inflict various injuries on spinsters (and more seldom mere observers) and even cause their death: they slit people's bellies, pull out their intestines, fill them with waste, refuse etc., blind them, gnaw them to their bones, kill them, steam them, boil them, strangle them etc. In this paper, I focus on the chronological context within which these beings appear and in one way or another punish the failure to observe prohibitions against spinning. All holidays in which we encounter a taboo on spinning in European rituals of the annual cycle have the characteristic of a turning point in the year, a dividing line between the old and the new year, winter and spring, between one part of the year and another, a rupture which always also implies the intrusion of the Otherworld.